

Umění
a péče o duši
u Jana Patočky

Jan Josl

KAROLINUM

Umění a péče o duši u Jana Patočky

Jan Josl

Recenzovali:

Mgr. Jan Frei, Ph.D. et Ph.D.

PhDr. Vlastimil Zátka, CSc.

**Národní
plán
obnovy**

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice Filosofie

Edici řídí a portrét autora napsal Jaroslav Kořá

Redakce Adéla Petruželková

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Druhé, upravené vydání

© Univerzita Karlova, 2023

© Jan Josl, 2023

ISBN 978-80-246-5660-1

ISBN 978-80-246-5678-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva a poděkování / 7

Úvod / 9

Pojetí Patočkovy filosofie před vydáním *Sebraných spisů* / 9

Vliv *Sebraných spisů* / 14

Přístupy k Patočkově filosofii umění / 17

Položení problému / 20

1. Péče o duši a filosofie dějin / 23

Péče o duši v 70. letech / 23

Filosofie dějin (1934–1940) / 26

Člověk a dějiny / 29

Svoboda / 31

Cesta k *Negativnímu platonismu* / 36

Sókratés a Platón v raných textech / 36

Nitro / 39

Sókratés a Platón ve 40. a 50. letech – lidská *krisis* / 41

Sókratés a Platón v 70. letech – *fysis* / 49

2. Umění / 56

Řeč a jazyk / 56

Umění ve 30. a 40. letech / 56

Umění v 60. letech / 64

Estetická zkušenost / 66

Umění jako reflexe základních struktur světa
a lidského místa v něm / 78

Umění a pravda / 90

- 3. Patočková koncepce dějin umění –
dějiny umění jako dějiny duše / 95**
Mytické období / 96
 Mýtus jako forma předdějinné existence / 96
 Mýtus-ritus / 97
 Epos / 98
Umělecké období / 102
Období přechodu / 109
Estetické období / 114

- 4. Konec dějin umění / 118**
 Současné umění a duše / 121

- 5. Závěrem – péče o duši a umění / 124**

Summary / 131

Prameny a literatura / 134

Prameny / 134

Literatura / 138

O autorovi / 142

Jmenný rejstřík / 144

Předmluva a poděkování

Výklad sám obvykle působí, jako by autor znal již na začátku konec. Skutečnost bádání ale taková obvykle není. I tato práce začala nejistým tušením, že by přístup k Patočkovým úvahám o umění, který by se je pokoušel vidět pod zorným úhlem jedné ideje, snad byl nejen možný, ale i zajímavý. Ovšem k tomu, aby tato intuice mohla být ověřena, bylo nutné provést celý pokus nikoli jen v myšlenkách, ale na „papíře“. Za výslednou podobu práce vděčím podpoře a radě celé řady lidí. Chtěl bych proto poděkovat PhDr. Miloši Ševčíkovi, Ph.D., že se mého projektu ujal a opakovaným čtením mých pokusů mě směřoval ke zdárnému konci. Stejný dík patří i Mgr. Ondřeji Dadejíkovi, Ph.D., který vedoucímu mé práce ochotně sekundoval i nad rámec svých povinností. Zvláštní poděkování patří Ěmilii Tardivel z Institut Catholique de Paris, jejíž pochopení jak odborné, tak osobní zaslouží veliký dík. Neméně si vážím i poznámek PhDr. Vlastimila Zátky, CSc., a Mgr. Jana Freie, Ph.D. et Ph.D. Za závěrečné přehlednutí textu vděčím své redaktorce v Karolinu PhDr. Adéle Petruželkové, Ph.D., a doc. PhDr. Jaroslavu Koťovi, kterému rovněž děkuji za medailonek. Zároveň bych chtěl poděkovat všem pracovníkům Patočkova archivu za vstřícnost a obdivuhodnou znalost Patočkova díla, která mi ušetřila spoustu času při hledání konkrétních textů.

Milý Faidre, kampak a odkud?

Faidros

Pojetí Patočkovy filosofie před vydáním *Sebraných spisů*

Patočkovo celoživotní dílo se vyznačuje nesmírnou rozsáhlostí, a to jak co do rozsahu fyzického (Patočkovy dosud vydané spisy zaberou celou jednu policii řádně široké knihovny), tak i tematického. Patočka za svůj život zrecenzoval nespočet knih domácích i zahraničních myslitelů, vyjadřoval se k otázkám náboženským, národnostním, psal o umění, žil v živé diskusi s filosofickým světem své doby a skrze svou činnost překladatelskou a pedagogickou byl v neustálém styku s kořeny své filosofické současnosti. K tomuto rozsáhlému dílu nepřistupuje čtenář v dnešní době nezprostředkovaně, ale především skrze souborná vydání Patočkových textů. Patočkovy publikace, včetně jeho rukopisné pozůstalosti, byly po autorově pohnuté smrti vydávány v samizdatu a tvoří tzv. *Archivní soubor prací Jana Patočky*. Patočkovy texty jsou v *Archivním souboru* v celkem 27 svazcích rozděleny do tematických celků – umění a filosofie, masarykovské studie, péče o duši, přirozený svět a pohyb lidské existence, spisy o Komenském, texty k českým dějinám a filosofii a Patočkovy spisy a přednášky o antické filosofii a fenomenologii. Texty v jednotlivých okruzích jsou řazeny chronologicky a jsou zde uvedeny i originální cizojazyčné předlohy. V rámci tohoto souboru jsou vzhledem k tématu důležité především čtyři svazky nadepsané *Umění a filosofie*, které se později staly podkladem pro svazky *Sebraných spisů Umění a čas*. Další pro tuto práci důležité svazky jsou ty s názvem *Péče o duši* doplněné o podtitul „soubor statí, přednášek a poznámek k problematice postavení člověka ve světě a v dějinách“. Název „péče o duši“,

kteřý užívám jako interpretační osu, byl původně názvem cyklu přednášek ze 70. let, který Jan Patočka přednesl v soukromých bytech. Ten byl později vydán pod titulem *Platón a Evropa*. Avšak pořadatelé samizdatového vydání Patočkových spisů seznali, že „texty, které je možno zařadit pod tento název, lze najít už v nejstarším období jeho tvůrčí činnosti a tvoří v jistém smyslu těžiště jeho celoživotního filosofického usilování“.¹ Když pak v roce 1996 začínají vycházet *Sebrané spisy Jana Patočky*, v čele prvních svazků opět můžeme číst *Péče o duši*. Ovšem pojmout Patočkovu myšlenku jako tematicky jednotné není na první pohled nijak samozřejmé. Zlomovitost a rozsáhlost Patočkova díla sugeruje obraz opačný. Jednota Patočkova myšlení byla otázkou už pro Patočkovy posluchače. Již krátce po Patočkově smrti shrnuje jeho myšlení Ladislav Hejdánek v jednom ze svých samizdatových „dopisů přáteli“.² Hejdánek označí Patočku za geniálního interpreta, který se umí dokonale vžít do postavy, kterou právě vykládá. V důsledku toho se Hejdánkovi jeví Patočkův odkaz jako série kongeniálních poznámek k dějinám filosofie. Za všechny připomeňme Patočkovy přednášky z antické filosofie z konce 40. let, v 60. letech přednášky, které zprostředkovávaly v Čechách fenomenologické myšlení, ale i Patočkovu překladatelskou činnost, zejména jeho překlady Hegela v 60. letech.

Zatímco Hejdánek vidí zdroj nejednoty Patočkova díla v jeho orientaci na dějiny filosofie, Jan Sokol ji chápe jako důsledek historické situace, ve které Patočka žil.³ Historické okolnosti, ve kterých se nemohl plně věnovat akademické práci (Patočka za celý

¹ Chvatík, Ivan. *Zodpovědnost „otřesených“: Patočkova „péče o duši“ v době „proevropské“*, s. 1.

² „Patočka byl celou svou duchovní a myšlenkovou konstitucí interpret, nikoli systematik“ (Hejdánek, Ladislav. *Dopisy přáteli*, s. 45).

³ „Jsou však autoři, které osud vystavil tak mimořádným tlakům a proměněným životního okolí, že jejich dílo toho nese stopy – v dobrém i zlém. Právě u nich bývá problematické, či dokonce nespravedlivé, nepravdivé, ‚dílo‘ hodnotit s úplným odhlédnutím od ‚osoby‘ či osudu. Takové hodnocení totiž mlčky sugeruje předpoklad, jako by tento osud byl jaksi ‚normální‘, obvyklý, a tudíž koneckonců irelevantní. U Sebraných spisů, které jsou pořádané tematicky a tím, že shromažďují texty z různých období, stlačují či dokonce ruší každou historickou perspektivu, přistupuje i nevyslovený předpoklad jakési stejnorodosti prostředí, homogenního pozadí

život učil na univerzitě jen 8 let), jej podle Sokola vedly k „sókratovskému“ pojetí filosofie. Patočkovu filosofii proto nelze pojmut systematicky, ale jen jako rozhovor s druhými, který je veden napříč staletími, tu s Platónem, tu s Husserlem, tu s Hegelem. Odtud podle Sokola pramení Patočkovu neustálé načínání různých problémů a pro dialog příznačná nesystematičnost. V tom vidí Sokol i původ nejednotného charakteru Patočkova písemného odkazu. *Sebrané spisy* svým tematickým členěním a akcentací „péče o duši“ neruší z jeho pohledu jen rozsáhlost a zlomkovitost, kterou Patočkovu dílo vykazuje, ale v členění *Sebraných spisů* se podle něj rovněž ztrácí historická perspektiva a Patočka jako historická osoba.

Podobným způsobem chápe Patočkovu filosofii i Erazim Kohák. Kohákova interpretace Patočkova myšlení z počátku druhé poloviny 80. let,⁴ kdy za konstanty Patočkova myšlení Kohák považoval pojetí filosofie jako „spásného vědění“, myšlenku krize a přirozený svět jako východisko z této krize, dosáhla na počátku 90. let ve filosofickém životopise Jan Patočky své vyzrálé podoby. Právě zde Kohák k výše naznačeným motivům připojuje a zdůrazňuje sókratovskou myšlenku vědění nevědění jako jeden z hlavních motivů Patočkovy filosofie.⁵ V návaznosti na sókratovské vědění nevědění je pak Kohák přesvědčen, že by bylo „osudným omylem patočkovského bádání hledět vypreparovat z jeho textů pevný korpus nauk“.⁶

Hejdánek, Sokol a Kohák vidí Patočku jako historika filosofie, zdůrazňují historickou osobnost a její situaci nebo Patočkovu „sókratovství“. Všichni se ale shodují v důrazu na systematickou nesouvislost většiny opakujících se motivů v Patočkově díle.

Na druhé straně jsou interpreti, kteří naopak zdůrazňují v Patočkově díle myšlenku nebo problém, který spojuje jednotlivé Patočkovy práce. Stejně jako se nelze vyhnout představě nejednoty Patočkova díla, nelze rovněž ani pominout, „že centrum

textů, které tu přece stojí vedle sebe“ (Sokol, Jan. *Veřejná prezentace 1. svazku Sebraných spisů Jana Patočky*, s. 64).

⁴ Kohák, Erazim. *Krize rozumu a přirozený svět*, s. 6.

⁵ Srov. Kohák, Erazim. *Jan Patočka*, s. 23.

⁶ Tamtéž.

Patočkova filosofického díla je tvořeno určitou strukturou, jejíž jednotlivé momenty jsou během doby různě akcentovány, rozvíjeny a prohlubovány, avšak struktura sama, či lépe řečeno její filosofická tendence, zůstává stále čitelná a stále táž.⁷

Patočka 70. let se opět vrací k Platónovi a problematice dějin, myšlenkám, které promýšlel v 30. a 50. letech. Znovu se zabývá problematikou přirozeného světa, aby na ní vybudoval teorii tří životních pohybů, která se inspiruje Aristotelem, jemuž se věnovala Patočkova práce, za níž obdržel titul doktora věd. Patočkův čtenář může sledovat ozvěny různých témat, hesel a postav napříč celým jeho dílem. Vytváří se tak souvislost zdánlivě nesouvislého, která vede k dojmu, že zde musí být přítomná jednotící myšlenka, svébytné systematické stanovisko, něco více než jen sókratovské vědění nevědění; což podněcuje interpretaci Patočkova myšlení z hlediska jednoho z opakujících se témat, hesel či motivů. Jedním z nejvýraznějších je Patočkova fenomenologie, tj. projekt, který postupoval v návaznosti na Husserlovu *Krizi*, od problematiky přirozeného světa k problematice tří pohybů, tedy k projektu a subjektivní fenomenologie.

Na tento moment Patočkova myšlení klade důraz zejména Petr Rezek, který navazoval na Patočkovu fenomenologické myšlení v semináři, který po jeho smrti vedl.⁸ Ačkoli je Rezkova interpretace a kritika Patočky brilantní, lze z ní vyčíst jen stěží, co konkrétně, kromě myšlenky fenomenologie v širokém slova smyslu, by mělo spojit rozmanitost Patočkova myšlení.⁹ Pro celkovější uchopení Patočkovy filosofie na základě fenomenologických motivů se proto v období před vydáním *Sebraných spisů* lépe hodí pozice, kterou zastává v několika textech především Miroslav Petříček.¹⁰ V Petříčkových očích je: „Patočkovu celoživotní téma

⁷ Chvatík, Ivan – Kouba, Pavel – Petříček, Miroslav. *Struktura „sebraných spisů“ Jana Patočky jako interpretační problém*, s. 401.

⁸ Srov. Abrams, Erika. Patočkovy Kacířské eseje ve Francii.

⁹ Srov. Rezek, Petr. *Jan Patočka a věc fenomenologie*.

¹⁰ Spojovat určitou jednotící interpretaci Patočkova díla s jednotlivými jmény lze jen velmi těžko. Většina autorů se věnuje ve svých textech různým aspektům Patočkova díla a v návaznosti na tento kontext Patočku i různě interpretují, nemluvě o jemnějších nebo větších změnách této interpretace v průběhu jejich života, neboť se

přirozeného světa našeho života, k němuž jsou podle mého názoru jiným směrem zaměřené články či knihy v jistém smyslu pouhým komentářem anebo fundujícím pozadím, je nepřehlédnutelnou konstantou jeho filosofického díla.¹¹ Podle Petříčka Patočka ve své habilitaci shledává Husserlovo řešení problému přirozeného světa nedostatečným. Jako problematická vystupuje především otázka vztahu mezi světem a husserlovsky pojatou subjektivitou. Přestože Husserl objevil fenomén celku světa, přistupuje k němu z pozice, která stále drží subjekt-objektové rozdělení a nedovede uspokojivě vysvětlit propojenost lidské svobody s tímto celkem. Řešení nachází Patočka teprve v Heideggerově ontologii lidského pobytu a pojmu existence, které konkretizuje poukazem k lidské tělesnosti jako základu uskutečňování možností, které dovolují pochopit lidský život jako realizující se možnost v souvztahu člověka a světa.¹² Důsledky, které vzešly z Patočkova promyšlení problému přirozeného světa, lze podle Petříčka sledovat napříč celým jeho filosofickým dílem. Nicméně i sám Petříček připouští, že byt by snad šlo nalézt původ většiny Patočkových myšlenek právě v problematice přirozeného světa, je nutno akceptovat fakt, že Patočkova filosofie se rozrostla tak, „že označení přirozený svět již není s to obsáhnout problematiku, která se v jeho rámci prakticky řeší“.¹³

Před vydáním *Sebraných spisů* došlo k vyrýsování několika interpretačních problémů v Patočkově díle. Prvním, jak jsem se snažil ukázat, je zlomkovitost Patočkova díla a proměnlivost východisek, z nichž se k nim Patočka přibližuje. Druhým je návaznost filosofických témat a opakující se motivy Patočkových úvah. K oběma protichůdným tendencím Patočkova díla se přidává ještě historické hledisko. To, společně s existencí strahovské pozůstalosti, činí Patočkovu dílo těžko uchopitelným celkem.

Není proto divu, že projektu vydání *Sebraných spisů* předcházela odborná diskuse, která se snažila gordický uzel interpretačních

jedná o interprety Patočkova díla dosud aktivně působící. Avšak jednotlivé aspekty různých přístupů rozlišit lze.

¹¹ Petříček, Miroslav. *Jan Patočka a myšlenka přirozeného světa*, s. 23.

¹² Srov. Petříček, Miroslav. *Patočkův filosofický projekt*, s. 279.

¹³ Petříček, Miroslav. *Jan Patočka a myšlenka přirozeného světa*, s. 43.

úskalí spojených s uspořádáním nové kritické edice Patočkových sebraných spisů rozseknout. Diskuse oficiálně započala v časopise *Acta* (1/1987) a pokračuje dodnes. Jednak neustálým zpřesňováním edičních pravidel *Sebraných spisů*,¹⁴ tak v podobě odborných článků. Posledním příspěvkem a snahou diskusi ohledně interpretačních úskalí Patočkova díla znovu oživit je článek Jakuba Homolky z roku 2017¹⁵. Homolka správně poukazuje na to, že členění *Sebraných spisů* „je svého druhu interpretací, která do jisté míry předjímá způsob, jakým dnes Patočkovo dílo čteme“.¹⁶ Vliv *Sebraných spisů*, ani diskusi ohledně interpretačního uchopení, ne-
le proto brát na lehkou váhu.

Vliv *Sebraných spisů*

Novou vlnu zájmu o Patočkovo dílo přineslo vydání prvního svazku *Sebraných spisů*. Editoři *Sebraných spisů* svou volbou umístili do čela svazky týkající se mimo jiné především problematiky dějin zdůraznili filosofii dějin jako jeden z určujících momentů Patočkova myšlení. Před vydáním *Sebraných spisů* byl Patočka znám nejen u nás, ale i v zahraničí především jako fenomenolog, komeniolog a historik filosofie. *Sebrané spisy* kladou důraz na tu oblast Patočkovy filosofie, která byla do té doby spíše odvrácenou stranou Patočkova myšlení. Neznámost nebo podzemní charakter tohoto proudu v Patočkově myšlení naznačuje několik faktorů. Za prvé, kromě několika publikovaných statí mezi lety 1929–1952, nebyla zásadní díla, která se týkají filosofie dějin, povětšinou za života autora publikována. Důvodem nebyla jen politická situace, ale rovněž fakt, že v případě většiny textů se jedná o zlomky, které měly být součástí většího celku.¹⁷ Ten Patočka nikdy nedopsal. Není divu, že tyto na první pohled okrajové po-

¹⁴ Podrobný popis problematiky včetně historie a proměn vydávání sebraného díla Jana Patočky podala Adéla Petruželková ve své knize: Petruželková, Adéla. *Sebrané spisy Jana Patočky ediční problém*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2017.

¹⁵ Homolka, Jakub. *Vydávání a interpretace Patočkovy pozůstalosti: Pokus o znovu-otevření diskuse*. *Filosofický časopis*, 65, 2017, č. 6, s. 941–947.

¹⁶ Tamtéž, s. 952.

¹⁷ Srov. Karfík, Filip. *Patočkova strahovská pozůstalost a jeho odložené opus grande*.

známky byly nahlíženy jako náležející k jednomu z mnoha témat (Komenský, Masaryk, fenomenologie), kterými se Patočka zabýval. Interpretace, které následují po vydání prvního svazku *Sebraných spisů*, proto musí vzít ohled na Patočku jako filosofa dějin.

Do této skupiny patří především návrhy Josefa Mourala a Filipa Karfíka. Josef Moural načrtl svůj návrh pojetí Patočkovy filosofie v článku z března roku 1999.¹⁸ Ve svém pokusu o syntetické propojení různých přístupů k Patočkově filosofii se Moural opírá o interpretaci Husserlovy pozdní filosofie. Dle Mourala hrála v Husserlově filosofii stále větší roli problematika časové syntézy a protencí našich intencionálních aktů, která hraje určující roli v utváření a konstituci smyslu. Svůj obsah přitom protence čerpají z minulosti. Toto zjištění dle Mourala nasměrovalo Husserlovo pozdní myšlení právě k historickému zdroji protencí, tj. směrem k dějinám filosofie. Zájem o dějiny filosofie není samoúčelný, ale slouží k projasnění zdroje našich protencí, a napomáhá hlubšímu pochopení přítomné situace a sebeporozumění. Je to dědictví zhermeneutizované fenomenologie, na které Patočka dle Mourala navazuje, a právě to dovoluje spojit Patočkovu tvář historika filosofie, fenomenologa a filosofa dějin.

Nejvýrazněji navazuje na zdůraznění Patočkovy filosofie dějin ve svých člancích Filip Karfík. Své pojetí Patočkovy filosofie vyjádřil v člancích „Nad prvním svazkem Patočkových spisů“ z roku 1997 a „La Philosophie de l’histoire et le problème de l’âge technique chez Jan Patočka“. Dle Karfíka jsou *Kacířské eseje* výsledkem Patočkovy filosofické snahy napsat filosofii dějin, která se poprvé objevuje někdy okolo poloviny 30. let. K projektu filosofie dějin se Patočka podle Karfíka vrátil za svůj život celkem třikrát. Nejprve se mu věnoval v období 30. let pod vlivem Heideggerova *Sein und Zeit*. Nicméně Patočka 30. let ještě podle Karfíka plně nepronikl do Heideggerovy filosofie. V důsledku toho se Patočka snaží negativní základ heideggerovské autenticity a problematiku základu lidského autentického bytí řešit v termínech bergsonovského vita-

¹⁸ Srov. Moural, Josef. *The Question of the Core of Patočka’s Work: Phenomenology, History of Philosophy and Philosophy of History*.